

MEGSZÓLALNAK A HOLTAK? BIOARCHAEOLÓGIAI ÖRÖKSÉGÜNK

– a történelmi korokból származó emberi maradványok tudományos,
társadalmi és vallási kontextusban

IRENE BARBIERA

Európa egyik legnagyobb, a Szegedi Egyetem anyagát is magába foglaló történelmi embercsont-gyűjteménye Magyarországon, a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában található. Hazánkban több tízezer népvándorlás- és honfoglaláskori temetkezést tártak fel az elmúlt két évszázad során, amelyek ember-tani elemzésére is sor került. Éppen ezért különösen fontos, hogy egy kutatási program Magyarországon indult el, amelynek az a célja, hogy az emberi maradványok tanulmányozása során felmerülő, összetett problémákat megvilágítsa.

Emberi maradványok formájában hozzáférhető bioarchaeológiai örökségünk bizonyos értelemben a tudás tárházának tekinthető: az emberek valamint a természeti és társadalmilag létrehozott környezet kölcsönhatásáról szerezhethetünk általa ismereteket. A holtak ma is „éreztetik” jelenlétüket többféle tudományos, vallásos és etikai illetve társadalmi összefüggésrendszerben is, amelyek mind rendelkeznek egyfajta belső logikával, de számos ellentmondást is hordoznak. Az emberi test és a velük kapcsolatos bánásmód már az egyén élete során és halálát követően is a fizikai antropológia forrásanyaga, amely kihívást jelent a kutatók számára, de egyben azon társadalmak számára is, amelynek keretei közt tevékenységüket kifejtik. A fizikai antropológiai kutatás és a bioarchaeológiai örökség megközelítése önmagában is számos, különféle társadalmi és vallási vonatkozással bír. A kutatásnak változó világunkban komoly, a tudományos életen kívülről ható tényezőkkel kell számolnia, mikor az egykori emberi életkörülményekkel kapcsolatos információkat gyűjt eltávozott őseink maradványainak vizsgálata útján. A kutatás gyakorlata és az örökségvédelmi intézmények működése sem független a halottak tiszteletéről szóló modern elképezések befolyásától.

A téma jelentősége ellenére a fizikai antropológia ilyen szempontú kritikai áttekintésére mindeddig nem történt kísérlet, az újabb, például a DNS és nehézizotóp minták elemzéséből származó eredmények kapcsán sem. A tudományág eredményeinek a régóta fenntartott hagyományos történelmi interpretációkra gyakorolt hatása sem elhanyagolható jelenség. A biológiai adatok kultúrtörténeli összefüggésben történő értelmezése néha csak a szívünknek kedves, régóta elfogadott elképzések rovására lehetséges. Éppen ezért az itt bemutatott interdiszciplináris kutatási projekt célja, hogy összevesse a szabályozással és örökségvédelemmel kapcsolatos problémákat azokon a pontokon, ahol a tudásvágy nincs összhangban azzal, amit a társadalom helyesnek és jónak talál. A projekt fizikai antropológusokból, bioetika szakértőkből, vallástudománnyal foglalkozó kutatókból és örökségvédelmi szakértőkből álló munkacsoport közös munkáján alapul. A munkacsoport törekvése, hogy felmérje és összegyűjtse a tudományos kutatás eddigi eredményeit, az előírások, a jogi szabályozás, a kutatási protokoll és szabályzatok sajátosságait azzal a céllal, hogy a létrehozott adatbázis segítségével lehetőség nyíljon egyfajta általánosan elfogadott gyakorlat („best practice”) referenciaanyagainak kidolgozására.

Az 1950-es évek óta a temetőikben folytatott régészeti feltárások, így az emberi maradványok feltárása is egyre gyakoribbá vált Európában és a többi kontinensen. Ennek következtében az emberi csontok tanulmányozásának módszerei egyre finomodtak, különösen az elmúlt évtizedben, az izotóp- és DNS meghatározás bevezetésének következtében. Ezek a módszerek komoly lehetőségeket hordoznak olyan kérdések jobb megértéséhez, mint az étrend, táplálkozás, betegségek, halálozási okok, rokonsági viszonyok és vándorlások.¹ Ezen túlmenően az ásatásokra és az emberi maradványok kezelésére és tárolására vonatkozó tör-

¹ Buikstra – L.A. Beck: *Bioarchaeology: the contextual analyses of human remains* (Amsterdam, London and New York: Elsevier, 2006).

Irene Barbiera • *Megszólalnak a holtak? Bioarchaeológiai örökségünk*

vények politikai jelentősége is szert tettek. Vallási és törzsi csoportok is beleszólást kaptak a szabályozási folyamatokba, mivel úgy érzik, hogy azok népeiket közvetlenül érintik. Ennek eredményeképpen élénk viták alakultak ki, és néhány országban (pl. az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában) törvény rendeli el a csontok újratemetését azok feltárása után (két éven belül). Így a holttest ugyan megőrzi vallási értelemben vett integritását, de az emberi csontok mint a múlt tanulmányozásának fontos forrásai elpusztulnak, mivel az új környezetben történő újratemetés felgyorsítja az enyészetet, míg a múzeumi megőrzés és konzerválás megakadályozza azt. Egyes vélemények szerint ezek a szabályok és az utóbbi idők vitái a fizikai antropológusokkal történő kommunikáció hiányából és általánosságban véve az oktatási rendszer hiányosságából fakadnak, ami összességében gátolja, hogy a nagyközönség megértse, milyen lehetőségeket nyújt az ilyen jellegű források tanulmányozása.²

Az európai és Európán kívüli országok különböző módokon közelítik meg a történeti korú emberi maradványokat. Ezt az eltérő jogi és etikai hozzáállást az egyes régiók különféle jogi, vallási és kulturális hagyományai határozzák meg, amelyek sajátos módon viszonyulnak a halottakhoz, a múlthoz és a kulturális örökséghez.³ Csak nemrégiben vált vita tárgyává egyes országokban is a történeti korú emberi maradványok természete és azoknak a múlt rekonstrukciójában betöltött szerepe, nem beszélve a kérdés nemzetközi szintű elemzéséről, amely még gyermekcipőben jár. Az emberi csontok tanulmányozására használt vizsgálati módszerek pedig még Európa egyes régióit tekintve is különbségeket mutatnak. A számos idetartozó tudományág (a fizikai antropológia, genetika, kémia, népszélettudomány, stb.) csak most kezdte egymás eredményeit értékelni és megismerni az eltérő módszertanaikból fakadó különbségeket.

A kutatási program célja, hogy tudatosítsa azokat a kérdéseket, amelyek az emberi maradványokat érintő, Európa különböző országaiban eltérő gyakorlattal kapcsolatosak, a Földközi-tenger régiójában fekvő országokon mint kiválasztott mintaterületen keresztül, amelyeket egy földrajzi egységként kezel. Az itt felrajzolt trendeket az Egyesült Államokban és Ázsiában jellemző gyakorlattal is összehasonlíttja. Azt kívánja felmérni, hogy a csontokból nyert adatok feldolgozása során a kultúra és vallás, szekularizáció és jogi rendszer, természettudomány, társadalomtudomány és kulturális örökség szempontjai milyen módon lépnek kölcsönhatásba és befolyásolják a különböző megközelítési módokat. Legfőképpen a vallási és kulturális háttérben rejlő különbségek következtében alakult eltérően a holtakhoz

² M.K. Nickels: "Science Education and Physical anthropology." In: *A Companion to Biological Anthropology*, ed. C.S. Larsen (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), 547–561.

³ N. Marquez-Grant – L. Fibiger (eds), *The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation: An International Guide to Laws and Practice in the Excavation and Treatment of Archaeological Human Remains* (New York: Routledge, 2011).

való viszony a római kort követően. A zsidó, muszlim⁴ és keresztény vallás eltérő módon közelít halottaihoz, és ez befolyásolja a történeti emberi maradványokkal való bánásmódot is. Emellett a modern államokban lezajló különféle szekularizációs folyamatok során a jogi rendszer és a vallási és kulturális tradíció viszonya más-más módon nyilvánult meg. Ennek eredményeként a temetés, exhumálás és a holttestek kezelésének szabályozása eltérő módokon jelent meg a törvényi szabályozásban. Az emberi csontmaradványok azonban egyedülálló forrásértéket hordoznak a múlt népeivel kapcsolatban, különösen ma, amikor új és kifinomult módszerek váltak széles körben elérhetővé. A természettudósok így a széles laikus közönségtől valamint a jogi szakértők és vallási vezetők szemléletétől élesen eltérő módon viszonyulnak a történeti maradványokhoz. Ez pedig komoly konfliktusforrás lehet, amint azt például az Egyesült Államokban az őslakosok csontvázainak újratemetésével kapcsolatban nemrégiben kialakult viták bizonyítják.

Azt a területet, amelyet három irányból a kultúra, vallás, valamint a szekularizáció és jogrend határol, és amely ezek kölcsönhatásaival írható le, kulturális örökségnek nevezzük. Ez a terület áll tehát a kutatási program középpontjában, mivel a kulturális örökség megőrzésének stratégiái az egyes országok jogi rendszereiből fakadnak ugyan, de azokat a tudomány közege, valamint az adott közösségek kulturális és vallási háttere is befolyásolja.

AJÁNLOTT IRODALOM

BARBANTI C., CAMMELLI, M., and SCIULLO, G.

Il diritto dei beni culturali. Bologna: il Mulino, 2006.

BUIKSTRA, J. E. and BECK, L. A.

Bioarchaeology: the contextual analyses of human remains. Amsterdam, London and New York: Elsevier, 2006.

HALEVI, L.

Muhammad's grave: death rites and the making of Islamic society. New York: Columbia Univ. Press, 2007.

KILLIAM, E.W.

The bone collectors. The detection of Human Remains. Springfield, Illions, 2004.

LITTLEL, M. and SUSSMAN, R.

“History of biological anthropology,” In *A Companion to Biological Anthropology*, ed. by C.S. Larsen. 13–38. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

MAYS S.

The Archaeology of Human Bones, London: Routledge, 1998.

NICKELS, M.K.

“Science Education and Physical anthropology.” In *A Companion to Biological Anthropology*, ed. by C.S. Larsen, 547–561. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010,

PARKER PEARSON, M.

The Archaeology of Death and Burial,. Thrupp: Sutton Publishing, 1999.

⁴ L- Halevi: *Muhammad's grave: death rites and the making of Islamic society* (New York: Columbia Univ. Press, 2007).

Irene Barbiera • *Megszólalnak a holtak? Bioarchaeológiai örökségünk*

MARQUEZ-GRANT, N. and FIBIGER, L. (eds)

The Routledge Handbook of Archaeological Human Remains and Legislation: An International Guide to Laws and Practice in the Excavation and Treatment of Archaeological Human Remains, New York: Routledge, 2011.

SAYER, D.

Ethics and Burial Archaeology. London: Duckworth, 2010.

STOCKING, G. W., JR.

“Bones, bodies, behaviour”, in: *Bones, Bodies, Behaviour. Essays on Biological Anthropology*, ed. by G. W. Stocking, 3–17. Wisconsin 1988,

ORTNER, D.

“What skeleton tell us. The story of human paleopathology.” In *Virchows Arch*, 2011, 247–254.

TROILO, S.

La patria e la memoria. Tutela e patrimonio culturale nell'Italia unita. Milano: Mondadori Electa, 2005.